

Светосавски храм на Врачару

и идеја живота града

Данас се много дискутује и о изгледу будућих градова. Осећамо да према све бржем развоју технике и развоја друштва стари тип градова са својим урбанистичким решењима не може да задовољи ново настале потребе човека, па се због тога траже нова решења. Јер данашњи град резултат је услова човековог живота у којима се развијао кроз средњи век, кроз промене од натуралне ка новчаној привреди, у развоју од феудалистичких облика живота ка капиталистичким, у условима концентрације капитала или новчане моћи итд. итд. Урбанисти и архитекте предвиђају у будућности нешто сасвим друго. Град будућности неће личити на данашњи град, који се као што и сами видимо већ мења, али та промена још је далеко према ономе шта ће бити потребно човеку у будућности која долази. Нас може да интересује шта највећи светски експерти по овом питању мисле када су у питању и храмови, религија, у том новом будућем граду са потпуно новим урбанистичким концепцијама. Истина ми морамо да видимо како се уствари и сам град стално вековима мења и начин живота у њему. Данашњи град ма колико личио на средњовековни, ипак он је нешто друго, а нови који долази, с правом можемо да очекујемо, да ће опет бити измењен према ново насталим потребама. Међутим питање храма, питање места молитве, где ће човек задовољавати своје религиозне потребе такође је у пажњи модерних архитеката и урбаниста. Они у својим концепцијама одређују важно место и храму ново организованог начина човековог урбаног живота.

У том погледу осврнућемо се на најистакнутије архитекте, урбанисте — шта они мисле о томе. Наравно овде сада нећемо дискутовати проблем будућег изгледа храма будућег „града“ који можда уопште и неће личити на садашњи град и садашњи начин живота у њему: исто тако овде не можемо сада ни дискутовати какав ће изгледати тај град будућности. Нас само интересује да највећи светски стручњаци предвиђају неопходност храма и у будућем граду. Због тога ћемо се овде осврнути на гледиште једног од пионира идејне замисли новог града који такође види неопходност и места за молитву у том граду, види потребу храма у којем ће припадници својих вероисповести задовољавати своје религиозне потребе, јер се баш и истиче неопходност религије и у граду будућности. То је Франк Лојд Рајт пре неку годину преминули највећи светски архитекта и филозоф плана града будућности који он још и назива „живи град“.

Овај велики амерички архитекта и мислилац о животу у будућем насељу које треба да организујемо за своје обитавилиште полази од филозофских идеја великих религиозних мистика, а када жели да објасни или нам дочара његову идеју будућег човековог насеља, града „природе“ **органског насеља**, града „унутрашњег човека“, духовно још развијенијег, са свим условима за још духовнији развој, Франк Лојд Франк, цитира на првом месту Спаситеља Господа Исуса Христа када каже „Царство Божије је унутар вас“. За нас је ово од посебне важности, јер оно што је у филозофији хришћанске мисли у патролошкој књижевности Ориген, Св. Василије Велики, Св. Јо-

ван Златоусти, Св. Григорије Назијанси, Блажени Августин; или у филозофији Платон, Аристотел. Декарт, Лајбниц, Хегел Бергсон; или у науци Коперник, Галилеј, Њутн, Ајнштајн, Никола Тесла; или у уметности сликар Сопоћана, Рафаел, Рембрант, Бах, Бетовен, Чајковски, Мусорски, итд. то је у историји архитектуре и урбанизма Франк Лојд Рајт; управо његово ће се име спомињати међу грађанима будућег типа насеља, као што ми данас спомињемо сва ова велика имена културног наслеђа. Овај архитект види и неопходност храма будућег човековог насеља. Истина, он не улази у дискусију о вероисповести, он као уметник и научник само указује на неопходност религије и за будућност човека, његовог насеља које он назива „органичним“; а да би га као таквог остварио, према законима природе, који владају и човековом природом, овај велики пионир нових степеница човековог развоја указује на неопходност религије. Истина, као што је случај са низом великих мислилаца, тако и у случају овог уметника и научника, извесна његова мишљења, нарочито када су у питању догме Цркве, морају остати његова приватна мишљења. То уосталом налазимо и код низа филозофа, чак и код великих учитеља Цркве, па и светих отаца.

Оно што је најважније, овај велики архитекта и нашег и будућег времена види неопходност религије као нужан услов за срећан човеков живот. Кроз њу ћемо живети према природи, доследни тако и људској природи од које се отуђујемо, а чему је много допринео садашњи град или начин живота у њему. Франк Лојд Рајт се ослања на велике мистике и понавља њихове мисли да се морамо развијати тако да увек будемо у потпуној хармонији са природом, што ће нам увек и омогућавати да видимо или сагледамо истину, да је откривамо; то је у ствари откривање Мудрости, кроз коју стичемо снагу да се уздигемо изнад звезда. Та се Мудрост стиче кроз осећање „највишег“ у нашем срцу пре него „га сазнамо нашим интелектом“. **Духовни храм** је закључан многобројним кључевима, узалуд је ако верујемо да својим сопственим снагама га можемо отворити“. Светлост Мудрости нам једино може показати пут. Ову Мудрост не ствара човек, она није његово дело, она „мора да дође њему“, али он је не може купити новцем“, већ она дола-

зи онима који „имају чисто срце и који га држе отвореним да је приме. То је оно највише, морамо сепети ка њему, и док се ми пењемо том „највишем идеалу“ осећамо се срећним без обзира на напор и тегобе. Ту је и највиша срећа. Ако „највиша снага интелекта није осветљена и надахнута љубављу, онда је то само високи степен анималног интелекта. Али интелект надахнут љубављу Највишега је интелект анђела, и вечно ће живети. Бог је надахнуо том љубављу природу, тако да све у њој јесте кућа у којој станују његове врлине и његова снага. **Истинита вера** је духовна свест. „Физичко тело није само инструмент божанске снаге, већ је такође тле из којег оно што је бесмртно у човеку прима своју снагу“.

Ослањајући се тако на познате „мистике“ чију мисао узима за мото свога дела о „живом граду“ Франк Лојд Рајт прелази на анализу савременог стања човека, његовог пада и начина живота у њему. Човек се губи, његово отуђење је све дубље и треба нужно нешто учинити да се човек из тог отуђења врати. То су уводне мисли овог великог архитекта и филозофа.

Истинита људска култура има здраво осећање лепога, што је и животна душа културе; то је **естетско органско**, што је од самог живота, а не нешто на њему, то је онај фини, узвишен, однос човека према његовој околини. Ово осећање **природног естетског** чини човека племенитим, интегралним, јаким делом целине људског живота. У томе лежи уметност и религија које указују на уци, пророчки, шта треба да развија и преноси, да би остала наука. Јер без религије и уметности наука нам неће давати плодове. Наука, уметност, религија, морају бити у јединству, у универзалном **јединству** гледаног као ЛЕПОТА. При чему несумњиво овај велики архитекта, на свој начин, као архитекта и урбаниста, изражава исту мисао о Лепоти, коју и Достојевски, када каже да она спасава човека.

Међутим, Франк Лојд Рајт налази да се у савременој „провинциској-конформистичкој култури“ ово занемарује. У опасности смо дегенерације, губљења честитости. Нас савладава машина. Механизује. Из машине коју смо створили раба се наш велики град **моторног доба**. Срећа за којом се тежило кроз „стварање урбанизованог града“ преокреће се у

„грађанизацију грађана“ до мере да се они све више лишавају оних основних потребних дубина симпатије, медитације, рефлекције. Човек постаје све више роб инстинкта гомиле, при чему се све више лишава оних потенцијалних снага стваралаштва, јер све више губи визију истинитог циља постојања нормалне људске егзистенције. Уместо истинитих циљева одабира друге који то нису. Не налази мир у механичким конфликтима свога друштва. То је у ствари дегенерација идеје града из доба Ренесанса, града капиталистичке концентрације и снаге новца. У тој развојној линији ренесансе идеје „хуманизма“ улази се у поднебље у којем се човек све више осећа дехуманизован. Модерна „машинерија“ све више побеђује човека, окреће се против човека.

Необично су занимљиве идеје овог великог инжињера-филозофа идеје једног потпуно новог града, града природе, града Лепоте, органског начина живота у хармонији са природом. Архитекта Рајт нас подсећа да је човек дуго био луталица, скупљач хране, да је један оргоман период времена провео пре него се настанио у „насељу“. То је у природи човека да живи са природом, то је његов унутрашњи захтев, али он га је напустио због успелијег организовања живота. Створио је насеље. Кроз град се развијао, развијао је свој интелект, али је коначно у добу „мотора“ изгубио везу са природом и нашао се у положају у којем мора да мисли како да се сачува. Само човекове основне потребе остају и даље, све оне које је имао и као номад, када је и живео дубоко са токовима природе или дубоко био погружен у њен живот. Његова данашња мобилност кроз „моторно доба“ то такође рефлектује, она је израз нечег што је изгубио. У граду човек губи своју везу са природом, почиње да диже себи кипове, да потискује Бога и прави себе богом. Гради га каткад и од злата, што и данас у неком смислу то чини. Али је у граду изгубио светлост природе, простор, што је толико уживао стотинама хиљада година. Само та потреба за простором и светлошћу га не напушта.

Овај изврсни мислилац онда каже да нам је потребна, према томе, једна нова концепција простора. У простору садашњег града нисмо задовољни. Он одиграва своју улогу и сада тражимо нова шира пространства. У томе сазнајемо како се чо-

век мора да враћа својим предцима „лутајућег племена“, али он ту потребу мора задовољити са просвећењем искуства које има: јер осећа дубоку унутрашњу потребу да избегне „клише“ у којем се клишира, што значи, у чему губи ону своју праву унутрашњу слободу. Морамо бити свесни или схватити да само идејама инспирисаним духовним интегритетом можемо обезбедити нови модерни свет. Део њега биће и нова „органска архитектура“. Са садашњим „градом“ смо незадовољни. У њему расте и наше незадовољство са његовим бирократским снагама, потребна нам је мудрост да то савладамо. У том погледу „стара мудрост“ слагања са унутрашњим животом, здраво осећање, јесте и нова мудрост. У тој старој мудрости налазимо оно што нам треба у модерном животу — да облик и функција јесу једно.

Живот поново морамо учинити што више једноставнијим и кроз то ћемо постићи и његову интегралност. Ту се јавља и ЛЕПОТА. Ту је и обнављање љубави за простором коју је толико у себи гајио примитивни. Нов органски начин живота био би у ствари природни начин живота. У том граду будућности кућа човека мора да буде таква да он у њој осећа могућност да живи „унутрашњим“ животом као што и сама зграда мора да буде у унутрашњости природе, а што опет значи да човеков унутрашњи живот мора бити развијен у сагласности са унутрашњошћу саме природе. Стан мора имати такав простор кроз који је он везан са простором који је опет део Природе; унутрашњост унутрашњости; нешто што је примитивни знао и у таквом је „стану“ и живео. Ми имамо носталигију за тим начином живота јер то одговара потреби наше природе. Стара мудрост тако поново постаје НОВА. У дубинама те унутрашњости или те потребе за унутрашњошћу, јесте моменат који се назива и религија. То је потреба за религијом Она је дубина. Природа није празна. Нови град мора светлети том унутрашњошћу, као што Црква светли или указује на потребну хармонију са оним што је природно у човеку и у природи. Ослобођење долази изнутра — то је функција религије. Без ње се онда не може. То је нова мудрост, односно стара мудрост коју ми поново сазнајемо. Нови је град треба Због тога наука не

сме бити у сукобу са уметношћу и религијом. Васпитање се мора изводити уз то сазнање или кроз ту „стару мудрост“. Та стара „МУДРОСТ“ јесте органска основа живота. Кроз њу ћемо онда избећи све деструктивне снаге машинског доба, јер машину морамо задржати, али не да јој служимо него да нам служи. Капиталистичка концентрација града не може више да служи човековом развоју. Јер у таквом граду ни архитектура нема више свој „органички или нормални основ“. У таквом граду само је необични, посебни, не свакидашњи, човек слободан. Али он је то на свој сопствени рескир. Он може као такав да буде одбачен и да страда. Међутим, потребан нам је органски живот заједнице у којој ћемо то бити без опасности да будемо одбачени, а то значи органски слободни. Због тога нас ова наша нова механичка ера приморава да обнови мо веру у органско, у органску културу. Због тога је дошло време, каже овај човек који визионарски гледа у будућност, да преиспитамо ток свога развоја и да делујемо на његов даљи развој. Основно у њему што сада видимо јесте да НАУКА МОРА ДА БУДЕ КВАЛИФИКОВАНА РЕЛИГИЈОМ И УМЕТНОШЋУ, иначе она престаје са својом функцијом или служењем човеку. Тако да уместо да богатимо новим облицима наш живот, људску беду наука без религије ствара још дубљом итд. итд.

То су изврсне мисли овог великог научника нашег времена. То су мисли визије будућности. Истина ми још нисмо у нашем друштву толико развијени или толико утонули у један развијен град наше моторне ере, па се толико и не плашимо свега овога као непосредне опасности. Али се и наш град развија. Франк Лојд Рајт је имао пред собом велике светске центре настањене милионима становника, где долази до израза све ово на шта нас он опомиње, а што је и утицало на овог племенитог човека да учини овај напор мисли и пружи човеку боље перспективе будућности. Наш „ренесансни“ главни град је још далеко од свега тога, он је још врло близу природе; али ово је једна велика опомена. Ми можемо доста да урадимо и у оквиру њега оваквог какав је. Јер град будућности каквог га замишља Франк Лојд Рајт је још далеко као потреба за наше услове живота. Али његова мисао о потреби квалификовања науке уметношћу и религијом

тражи од нас да мислимо и о храмовима по нашем граду у којем их има врло мало. Из овог што нам овај велики-инжињер-философ каже видимо да је потребно о томе мислити уз сав напор свеукупне изградње. Све морамо чинити напоредо. Давно су грађани нашег главног града то знали и подузели су већ пре више деценија кораке у циљу спасавања својих грађана „капиталистичке концентрације“ и „власти новца“, ради њиховог унутрашњег развоја, предвиђајући да велики град ипак и дехуманизира човека, уз све своје велике и благодатне или нужне услове које пружа раду за срећу и развој човека.

У том погледу онда пројектовани велики храм на Врачару, посвећен Светом Сави, који је из истих разлога у свом народу, због којих и поменути велики архитекта пише своју књигу о „Живом граду“, подизао храмове, био би велика антиципација нашег прилога будућем великом плану развоја „модерног града“ са његовом органском архитектуром, у којем Наука, Уметност, и Религија, чине, по речима Франка Лојда Рајта, суштину, биће, основу живота или могућност да „цивилизација остане заувек срећна људска околина“. Није потребно да кажемо да је и Св. Сава предузео свој подухват цивилизације у свом народу са овом истом идејом — идејом органског живота, која је сагледана са унутрашњом природом човека, у јединству, при чему можемо да мислимо о човеку као слици и прилици Божијој, за коју и велики архитекта Рајт зна да је нешто што је изнад човека и што човек као нешто више треба да призна изнад себе. Стару Мудрост Светог Саве ми заиста, као што видимо, у свакој прилици осећамо као нову. Због тога смо дужни да у условима и старог града подигнемо муспоменик као антиципацију низа храмова по новим предграђима нашег града; која се већ развијају уне, колико према идејама Франка Лојда Рајта, који доводи, као што смо рекли, своју концепцију „органске архитектуре“ са Христовим речима „Царство Божије је унутар Вас“.

Међутим, све оно што је „унутрашње“ налази и свој спољни израз. Сви храмови, сви стилови храмова, кроз историју сведоче о томе. Јер ако се враћамо, по некој својој унутрашњој нужности, ономе из доба „лутања простором“, на првом месту самом „простору“, светлости про-

стора, при чему долази до израза све оно што је конститутивно у човеку, а при чему долази до израза и остварење спољних израза „унутрашњег живота“, самих храмова и низа симбола у њима, као израза баш тог унутрашњег у нама. Ниједан период историје није без тих симбола. Ово утолико више запажамо уколико се све више упознајемо и са религиозним изразима „примитивног човека“, његовим потребама. О тој потреби нам сведоче данас, као што видимо, на првом месту они чије визије су далеко испред наших, који су архитекте наше будућности, који су добили више снаге или је више имају, и који су одговорнији за наш развој. О њима сведочи историја. Морамо имати поверење у њу. То је основно у нашем образовању, и прво знање што стичемо кроз нашу писменост. То је процес развоја кроз који се рађа мир, али који као процес тражи борбу у стварању пријатељске средине за развој.

Франк Лојд Рајт није стигао да се упозна у потпуности са хришћанском догмом. У том погледу можемо и критички да се односимо према извесним његовим погледима и да дискутујемо онда и о питању храма као грађевине. Али ми то и не тражимо од њега. Он нам је оставио велику поруку потребе за религијом као нечем основном. Ствар је богослова да то питање даље разматрају. Велики архитекта нам је оставио

поруку потребе за гајењем племитости која се рађа у јединству религије, уметности и науке. Оставио нам је свој велики доживљај истине признања нечег вишег, признања Бога, као „унутрашњости“ Универзума а који опет води своју „ствар“ коначном просвећивању, јер је и изнад ње. Оставио нам је поруку потребе тихог и мирног развоја, у достојанству слободе ради ње. Имао је поверење у велике „мистике“ на које се ослањао и поред тога што сам није за себе тврдио да је то. Имао је поверење у њих и цитирао их је. Они су га инспирисали за његово велико дело. Симболично, верујемо да је баш са ослонцем или поверењем на велике мистике, велике визионаре дубина прошлости и будућности, успоставио сам са природом такав контакт да у пределима где је она узнемирена, где су чести земљотреси, практично његова решења као инжењера су пример како се без опасности по животе људи могу подизати високе зграде за становање, уз низ других решења која су у највећој примени већ сада у грађевинарству.

Ми онда заиста сарађујемо са овим великим људима када са своје стране дајемо свој допринос рада подизању онога што нам је потребно, уз органски напоредан развој свега.